

DE MUNTKLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw
Koninklijke Vereniging

Driemaandelijks tijdschrift

- 62 -

april-mei-juni 2009

Ecu 1761 Louis XV, heer van Béarn

Vz. Buste van de koning naar links, errond: LUD(OVICUS)•XV•D(EI)•G(RATIA)•FR(ANCORVM)•ET•NA(VARRÆ)•RE(X)•B(EARNI) D(OMINUS)•
(Louis XV bij de gratie Gods koning van Frankrijk en Navarra, heer van Béarn)

Kz. Een ovaal schild van Frankrijk met aan weerszijden een lauriertak; errond: •SIT NOMEN DOMINI BENEDICTUM 1761 (de naam van de heer zij gezegend); eronder het muntteken van Pau, een koe.

Zilver 917 ‰, Ø 40,5 mm, 29,27 g, 1.219.403 ex., foto Elsen veiling 77 nr. 1757

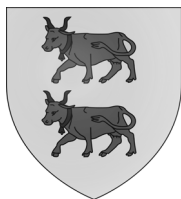
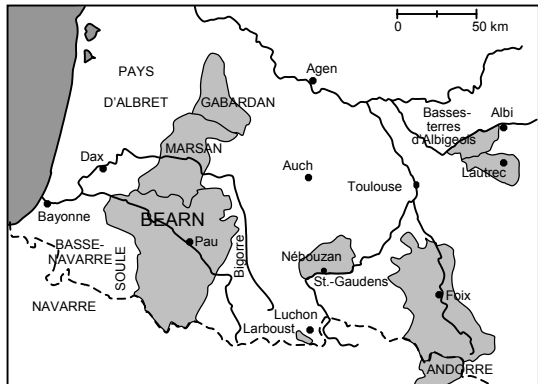
Béarn, het land der drie musketiers

Heel wat lezers zullen waarschijnlijk reeds in Béarn geweest zijn, sommigen misschien zonder er zich van bewust te zijn: Lourdes ligt namelijk in die landstreek.

Zoals onze streken had Béarn het voordeel en het nadeel van geklemd te zitten tussen twee machtige buurlanden, die ieder van zijn kant probeerden het gebied in te palmen. Om hun zelfstandigheid te bewaren deden ze zoals wij, nu eens bij de ene buur gaan aanleunen om de andere schaakmat te zetten, dan weer met de andere verbroederen als de ene wat te opdringerig werd. Het voordeel van een dergelijk grensgebied is dat het uiteraard zeer geschikt is voor doorvoerhandel en smokkel; het is een geschikte ontmoetingsplaats voor de onderdanen van de twee grootmachten.

Het markgraafschap Béarn ontstond in de 9de eeuw. Door huwelijken en erfenissen breidde het zich uit en bereikte zijn definitieve vorm in de 11de eeuw. Nu eens was het in de invloedssfeer van het hertogdom Gascogne, waar het theoretisch van afhing (de koning van Engeland was toen hertog Van Gascogne), dan weer van het Spaans koninkrijk Aragon. Béarn werd door huwelijk met het graafschap Foix verenigd in de 13de eeuw. Dat hing af van de koning van Frankrijk zodat de heren van Foix-Béarn in dezelfde toestand kwamen als de graven van Vlaanderen die gedeeltelijk van de koning van Frankrijk afhingen en gedeeltelijk van de keizer van Duitsland. Het kwam zelfs zover dat in de 14de eeuw Bearnese ridders tegen elkaar streden, de enen in Franse rangen, de anderen in de Engelse.

In de 15de eeuw kwam het door huwelijk tot een persoonlijke band tussen Frankrijk en Navarra. Het rijk dat zich zodoende aan beide kanten van de Pyreneeën uitstrekte beheerste de twee belangrijkste bergpassen van de oostelijke Pyreneeën. Spanje werd steeds machtiger, Frankrijk eveneens wat Henri II van Navarra zich deed vergelijken met een luis die twee apen proberen plat te drukken. Pau werd hoofdstad van Béarn in de 15de eeuw. Het was de hoofdplaats van een ruwe gemeenschap die echter

zeer gehecht was aan zijn vrijheden die daar “fors” genoemd werden. De veeteelt was de voornaamste bron van inkomsten van het land, vandaar ook dat het wapen van het land twee boven elkaar geplaatste koeien droeg. Later begon men zich meer en meer te specialiseren op de doorvoerhandel tussen Bayonne, Toulouse en Spanje. Intussen was het hertogdom Gascogne ook Frans gebied geworden zodat Frankrijk nu ook van die kant gerechtigd was onderwerping van Béarn te vragen. De protestantse gedachte had in de 16de eeuw een gunstige voedingsbodem gevonden in Béarn en het land was volledig protestants geworden, de katholieke godsdienst was verboden.

Henri III van Navarra (de latere Henri IV van Frankrijk) kon tijdens de moordpartij van de Bartholomeusnacht te Parijs, een week na zijn huwelijk, nog net zijn leven redden door het protestantisme af te zweren. Hij kon ontsnappen en terugkeren naar Béarn, waar hij opnieuw protestant werd. Hij veranderde nogmaals van gedacht, ditmaal om tot koning van Frankrijk te worden gekroond. Hij beloofde de paus het katholicisme opnieuw te zullen toelaten in Béarn. Henri IV, zoals hij nu heette, voegde al zijn bezittingen bij Frankrijk behalve dan Béarn. “Ik geef Frankrijk aan Béarn en niet Béarn aan Frankrijk” placht hij te zeggen. Zijn zoon, Louis XIII, die niet zo’n enge banden had met het land voegde Béarn bij Frankrijk, doch hij zwoer de vrijheden van het land te zullen respecteren. Tot die vrijheden behoorde ook de muntslag. Er werd ook bepaald dat de officiële taal van het land het Frans zou worden, doch dat lukte niet, behalve dan in een korte periode tussen 1710 en 1718. Toen ze verplicht werden een standbeeld op te richten ter ere van Louis XIV lieten ze in het voetstuk in het Bearnees beitelten: “ziehier de kleinzoon van onze grote Henri”.

In de 17de en 18de eeuw begon de bevolking te stijgen; er was niet genoeg werk meer voor iedereen en velen waren verplicht uit te wijken. Een van de middelen om te

vertrekken was dienst nemen in het Frans leger, bij de musketiers bijvoorbeeld. Alexandre Dumas inspireerde zich op drie historische figuren om zijn beroemd boek te schrijven: Portos heette in feite Isaac de Porteau; Athos was Armand de Sillège d'Autevielle; Aramis was Henri, lekenbroeder van Aramits. Om de besproken munt te begrijpen moet men dus voor ogen houden dat Béarn in feite niet helemaal deel uitmaakte van Frankrijk, doch door een persoonlijke unie, in de persoon van de koning, met Frankrijk verbonden was.

LOUIS XV

Louis XIV, op het eind van zijn zeer lange regering, had bijna zijn hele familie overleefd. Er bleef hem enkel een achterkleinzootje over in de rechtstreekse lijn, Louis, hertog van Anjou. Zijn moeder was waarschijnlijk aan mazelen gestorven, zijn vader was haar drie dagen later in de dood gevolgd en een maand later werd zijn ouder broertje en hijzelf ook ziek. Zijn broertje stierf maar hij werd gered door zijn gouvernante, de hertogin van Ventadour, die weigerde het kind een aderlating te laten geven (de geneeskunde van die tijd kende gewoonlijk maar twee behandelingen tegen ziekte: aderlaten of purgeren of beide). Ze voedde het kind met borstvoeding tot het genas.

In 1714 stierf Louis XIV's laatste kleinzoon na een val van zijn paard. Indien de kleine Louis, die een zwakke gezondheid had ook zou sterven dan ging de kroon naar de zoon van de broer van Louis XIV: Philippe van Orléans. Daar deze een zeer losbandig leven leidde was de koning niet gecharmeerd met dit vooruitzicht. Voor alle zekerheid verplichtte hij het parlement twee van zijn onwettige zonen te erkennen als prins van den bloede met opvolgingsrecht. De stervende Louis XIV liet in zijn testament een codicil bijvoegen waarin Philippe van Orléans tot hoofd van de regentschapsraad werd benoemd. Bij de dood van de koning, in 1715 legde hij de wens van zijn oom terzijde en benoemde geen regentschapsraad. Gedurende zijn 8-jarig regentschap zou hij regeren als de ongekroonde koning van Frankrijk. Het was een gereputeerde vrijdenker, die orgieën gaf op Goede Vrijdag, waar naakte dames op zilveren schotels werden binnengedragen. Hij las in de mis Rabelais, ingebonden als een missaal en deed ook wat aan magie. Het was een onverzadigbare vrouwenloper met meer dan 100 maîtresses, die fles na fles de pas uitgevonden champagne uitzoop. Zijn dochter, met wie hij misschien een verhouding had stierf, aan alcohol verslaafd en afgeleefd, op haar 24ste bij de geboorte van een onwettig kind. Voor de rest was het een goed kunstkenner en -verzamelaar, een vriendelijk en verdraagzaam man. Hij hield blijkbaar veel van de kleine koning en behandelde hem met respect. In 1717 werd deze met veel tranen aan de hoede van zijn gouvernante onttrokken en in handen gegeven van de oude, bijna seniele maarschalk de Villeroy, in de 70. Het 7-jarig jongetje moest eindeloze militaire parades en recepties meemaken wat hem voor de rest van zijn dagen een hekel bezorgde zich in het openbaar te vertonen. Hij hield veel van de oude kardinaal Fleury, die hem godsdienstles gaf.

In 1716 verscheen John Law ten tonele. Het was een Schots economist en avonturier die van de regent toelating kreeg papiergeld uit te geven en handelscompagnies te stichten. De zaak had een tomeloze speculatie tot gevolg waar fortuinen op enkele dagen gemaakt en weer verloren werden. Ten slotte ging de zaak overkop met een kettingreactie van vele andere falingen. Voor de staatskas was het echter een goede zaak want de staatsschuld was in belangrijke mate gedaald. De regent verloor er echter heel wat populariteit bij. De Franse koningen werden meerderjarig op hun 13de. Toen benoemde Philippe van Orléans zichzelf tot eerste minister in de plaats van zijn leraar bisschop Dubois van Cambray, die in levenswijze amper moest onderdoen voor Orléans.

Louis XV, door Michel Van Loo, 1763

Louis werd op 25 oktober 1722 te Reims gekroond. Louis bleef zeer timide en was bang voor vrouwen. Voor zijn kroning, in 1722 had de regent de verloving van Louis met de infante Maria van Spanje aangekondigd. Ze kwam te Versailles toe, met haar pop, gezeten op de schoot van madame de Ventadour; ze was 4 jaar oud. "Ik heb meer ondervinding dan U" zei Louis tot een ongehuwde hoveling: "ik heb een vrouw en een kind".

Philips van Orléans stierf in 1723 in de armen van een maîtresse. Hij werd als eerste minister opgevolgd door de hertog van Bourbon, niet zo goed beslagen in politiek als zijn voorganger maar hij had wel een groot vermogen kunnen vergaren bij de krach van Law door op het goede moment zijn papiergeld in metaal te laten wisselen. Bourbon vreesde echter voor zijn plaats indien Louis eventueel zou sterven, want de kroon zou dan gaan naar

de zoon van Philippe d'Orléans, die hem niet gunstig gezind was. Er moest dus dadelijk een troonopvolger komen. De infante werd met pop en al terug naar Spanje gestuurd, wat de Spaanse ambassadeur deed uitroepen: "al het bloed van Spanje zou niet volstaan om de schande uit te wissen die Frankrijk mijn meester aandoet". De infante was tevreden dat ze naar huis mocht en ze trouwde later met de koning van Portugal. Bourbon koos nu als bruid van de koning Maria Leszczyńska, dochter van koning Stanislas van Polen, die in Frankrijk in ballingschap leefde. Ze was 7 jaar ouder dan de koning. Ze was niet mis, ze had een goed karakter, ze was zachtaardig, godvruchtig en oervervelend; haar enige bezigheid was altaarkleden borduren. Haar eigen vader zei over zijn dochter en zijn vrouw dat het de twee vervelendste koninginnen waren die hij ooit had ontmoet. Louis was 15 toen hij huwde. Hij was vader van 5 kinderen toen hij 20 was en ze zouden er in het geheel 10 krijgen. "Altijd de liefde bedrijven, altijd in verwachting, altijd baren" klaagde de koningin.

De Bourbon viel echter in ongenade en de oude Fleury volgde hem op. In 1728 legde hij de waardeverhouding goud/zilver vast: de écu werd gewaardeerd op 6 livres, de louis d'or was 24 livres waard. Deze waarden bleven stabiel tot de revolutie, terwijl ze vroeger constant varieerden. Deze maatregel heeft veel bijgedragen tot de stabiliteit en de bloei van de Franse economie in die periode. Eén jaar slaagde Fleury erin zijn budget in evenwicht te houden. De vorige maal dat zulks nog gebeurd was in Frankrijk was in 1672 geweest en de volgende maal zou maar pas in 1815 zijn.

Frankrijk kwam in oorlog om Stanislas, de schoonvader van de koning terug op de Poolse troon te plaatsen. De operatie mislukte doch in ruil voor de erkenning door Frankrijk van Augustus III als koning van Polen kreeg Stanislas bij de vredesonderhandelingen het hertogdom Lotharingen toegewezen. De oude avonturier kon nu een rustige oude dag slijten als "koning van Lotharingen" en de Franse filosofen als beschermheer dienen.

Het tener jongetje was intussen uitgegroeid tot een mooie krachtige man. Het is dit

adonisachtig portret dat we op het besproken stuk zien. Hij bleef echter nog steeds timide. De koningin ontzegde hem het echtelijk bed op bepaalde feestdagen van heiligen. Ze werd dik en slaagde er regelmatig in zich door een diner van 29 gangen te werken. Vanaf de jaren '30 werden er regelmatig voor de koning hoertjes aangebracht. In de herfst 1739 ontmoette hij gravin de Mailly: ze was eerder lelijk en niet heel verstandig. De koningin scheen zich opperbest in de nieuwe situatie te schikken. "Doe wat je wilt, jij bent tenslotte de maîtresse" zei ze aan haar hofdame die haar toelating vroeg om de koning in Compiègne te gaan vervoegen. De Mailly bracht de koning dan in contact met haar zuster Félicité de Vintimille die een vijandige pen beschreef als "met het gezicht van een grenadier, de hals van een ooievaar en de geur van een aap". In 1740 had Félicité de plaats van haar zuster ingenomen, ze kreeg een zoon, doch stierf na de bevalling. De Mailly kwam terug opdagen en koppelde nu Louis aan haar dikke en nog lelijker zuster Adelaïde. In 1742 presenteerde ze haar jongste zus Marie-Anne de la Tournelle: mooi, intelligent maar met een slecht karakter. Deze bekwam het dat haar zuster uit Parijs werd verbannen en kreeg de officiële titel van hoofdmaîtresse van de koning en werd ook hertogin van Châteauroux. Ze probeerde haar invloed ook te gebruiken om de koning aan het werken te krijgen. In tegenstelling met Louis XIV die een hard werker was, hield Louis XV niet van staatszaken. Zijn ministers drongen hem meestal zonder veel moeite hun beslissingen op. Toen ze dus suggereerde dat zijne majesteit wel wat meer tijd aan de staatszaken zou kunnen besteden antwoordde hij: "madame, ge wilt mijn dood!". Ze kon hem wel overhalen zich aan het hoofd van zijn leger te zetten om het moreel van de troepen wat op te monteren.

Louis trok de Oostenrijkse Nederlanden binnen in april 1744. Hij nam Ieper in, doch dan kwam het nieuws dat de Oostenrijkers oprukten in Elzas. Op weg viel hij zwaar ziek te Metz. De kardinaal van Soissons weigerde hem de laatste sacramenten te geven zolang zijn maîtresse er was. Hij stuurde haar weg en de koningin werd in allerijl ontboden. Wanneer hij haar om vergiffenis vroeg antwoordde ze: "alleen God werd gekrenkt". Tegen alle verwachtingen genas de koning en de Châteauroux werd terug naar het hof geroepen doch voor ze kon komen overleed ze aan appendicitis.

In 1745 huwde de kroonprins met een Spaanse infante. Hoogtepunt van het feest was een gemaskerd bal. De koning was verkleed als een taxusboom en danste met een mooi meisje, verkleed als Diana. Toen ze haar masker afnam herkende hij madame Le Normant d'Estioles: er was een nieuwe titelhoudster. Ze was geboren als Antoinette Poisson, dochter van een scheepsteward. Zijn vrouw ging samenwonen met een rijke belastingspachter en haar dochter kreeg een goede opvoeding. Ze huwde met de neef van haar weldoener. Ze zou haar echtgenoot nooit meer terugzien na het begin van haar koninklijke verhouding.

Louis kwam terug naar onze streken om Doornik te belegeren. Hij behaalde nipt de overwinning te Fontenoy op de Engelsen. Madame Le Normant kreeg een nieuwe titel cadeau, ze werd markgravin de Pompadour. Ze zou werkelijk van Louis houden; hun verhouding zou niet alleen passioneel zijn maar ook gewoon vriendschappelijk. Ze werd aan de koningin voorgesteld door prinses de Conti (die hiervoor kwijtschelding van haar speelschulden kreeg). Ze was de inspiratrice van de Franse kunst en de mode van die tijd en was fel geliefd bij de filosofen. Ze moest persoonlijk tussenkomen bij de koning om de toelating te bekomen om de Encyclopédie van Diderot en d'Alembert te laten drukken. Bij haar dood zou d'Alembert zeggen: "ze was één van ons" en Voltaire weende. Madame de Pompadour was wat frigide: "zo koud als een meerkoet" placht Louis te zeggen. In 1752 nam ze de gewaagde beslissing niet meer bij Louis te slapen. Hij moest het dan maar stellen met de ongeletterde hoertjes van

Madame de Pompadour, door Quentin de La Tour, 1755 (Louvre); op haar tafel een deel van de Encyclopédie

het “Parc de Cerf”. Zijn privébordeel, dat heel wat fantasieën op hol heeft gejaagd, was in feite eerder een bescheiden woning te Versailles, waar zijn knecht Lebel gewoonlijk één dame, zelden meer, ter beschikking hield van zijn meester. Vele rijken hadden een dergelijk huis. De dames moesten wel eerst de koning hun gebeden opzeggen alvorens ze naar bed mochten.

Louis was zeer zindelijk. Hij ging niet meer in het publiek op de kakstoel zoals zijn voorgangers maar hij had een moderne Engelse WC laten installeren. Hij schoot zo’n 200 herten per jaar met dan nog een aantal everzwijnen, wolven enz. Hij werkte graag met zijn handen: hij was een goede zilversmid en hij draaide ook ivoor. Wanneer er in beperkte kring gefeest werd, zonder knechten, dan was het een zeer beminnelijk man. In het publiek was het duidelijk dat hij wanhopig poogde wat te zeggen doch de

woorden stierven weg op zijn lippen. Rond 1750 werd Louis zeer onpopulair, hij werd van allerlei wandaden beschuldigd doch de volkshaat was vooral gekeerd tegen madame de Pompadour. Het volk haatte in de regel alle koninklijke maîtresses.

In 1756 voerde hij oorlog in Duitsland doch ondanks de Franse overmacht leden ze een verschrikkelijke nederlaag; men was namelijk vergeten gedurende drie dagen eten te geven aan het leger! Ook de Franse vloot werd helemaal in de grond geboord. Vermits Frederik van Pruisen zijn kat “Pompadour” genoemd had werden de vredesonderhandelingen nog wat langer uitgesteld en het vergde dan ook veel diplomatie aan de nieuwe sterke minister Choiseul om tot een aannemelijke vrede te komen. Vele kolonies waren echter onherroepelijk verloren.

In 1760 was madame de Pompadour oud en dik geworden: ze had tuberculose en zou tenslotte in 1764 overlijden aan longontsteking. In 1765 stierf de kroonprins aan tuberculose en in 1768 was het de beurt aan koningin Marie die kanker kreeg. In 1768 ontmoette hij madame du Bary. Ze was het onwettig kind van een geestelijke en haar moeder was kokkin bij een rijk man. Het meisje vond werk bij een modiste, waar ze werd opgemerkt om haar grote schoonheid door Jean-Baptiste du Bary, een beroepsspeler en koppelaar. Ze gingen samenwonen. Ze was 25 toen ze de koning ontmoette, hij was bijna 60. De hovelingen dachten dat ze niet lang in de gunst van de koning zou blijven gezien haar gebrek aan opvoeding. Ze paste zich wonderwel aan het mondaine leven aan en Louis zei aan de hertog van Richelieu dat hij bij haar ongekend sensueel plezier ondervond. Ze kreeg een maandloon van 300.000 livres (50.000 van de hier besproken stukken). Ze zou in 1793 op het schavot sterven.

In 1774 was Louis 65 maar nog steeds de knapste man aan het hof. Op een morgen stond hij op met koorts, het bleken pokken te zijn. De koning wist dat bij veroordeeld was en vroeg aan zijn hovelingen vergiffenis. Hij stierf na een lange en pijnlijke doodstrijd op 10 mei. Het lijk begon dadelijk te rotten en kon niet meer gebalsemd worden. Het volk vierde feest.

De munt

Het stuk ziet er op het eerste gezicht net zo uit als om het even welke andere écu van Louis XV. Het muntteken is wel wat ongewoon, een koe, terwijl de andere ateliers van Frankrijk een letter als muntteken hebben doch dat maakt wel geen wezenlijk verschil uit. Blijkbaar hadden de Bearnezen geweigerd afstand te doen van hun traditioneel atelierteken. Het verschil met een normale ecu ligt op het einde van de legende op de voorzijde. De titels van de koning eindigen met een in elkaar gestrengelde B en D dat staat voor “Bearn Dominus”, heer van Béarn. Deze vermelding werd zeer discreet gehouden doch ze maakt de munt tot een afzonderlijk type. Louis liet deze munt slaan als heer van Béarn en niet als koning van Frankrijk, zoals bij ons de Spaanse koningen munten sloegen als graaf van Vlaanderen of hertog van Brabant en hun titels op de munten lieten eindigen met die vermelding.

Het atelier van Pau werd door de koningen van Navarra in 1524 opgericht. Deze late datum voor het openen van een atelier is te verklaren door het feit dat Pau maar een klein dorp was voor het hoofdplaats van Béarn werd. Het atelier bevond zich in een toren voor het kasteel en heette “De Molen” omdat de walsen, die de muntplaten op dikte moesten pletten, aangedreven werden door een waterrad dat water kreeg van de rivier de Ousse, met het water van de Gave als reserve. Toen de toren te eng werd bouwde men een groot atelier met de smelterij, de drie schroefpersen, de logementen van de muntmeesters en een wisselkantoor.

H. Dewit